

Medeltida trädgårdar – en kort introduktion

Av Hanne Romanus, 2014, www.nydalaklostertradgard.se

Den första odlingen

När jordbruket började etableras i vårt land för ca 4000 år f Kr kom människorna också att för första gången mer medvetet introducera kulturväxter. Då kom de första sädeslagen vete och korn tillsammans med ärter. Därefter har människan ända fram till idag både medvetet och omedvetet byggt på listan av arter och i dagsläget räknar man med att ca 10 000 kulturväxter (arter) har introducerats i vårt land. Cirka 7000 av dessa odlas idag, utomhus eller inomhus. Gränsen för vad som är kulturväxt kan dock vara flytande. En del växter har spridit sig och förvildats och anses idag vara en del av vår inhemska flora. Till dessa kan t.ex. nämnas introduktionen av kirskål under förhistorisk tid, cikoria och fläder från vikingatid, kummin och tibast från medeltid samt jättemannagräs och tysklönn som inplanterades på 1700-talet. En del växter har istället varit naturligt förekommande men har gynnats och odlats av människan. Ju längre tillbaka vi går blir det allt svårare att utröna hur och när en växt kom i odling eller började nyttjas av människan.

Bakom stängsel, mur och vall

För att hitta en början på vår svenska trädgårdshistoria brukar man generellt gå tillbaka till medeltiden. Begreppet trädgård fanns då i betydelsen av en inhägnad där fruktträd var planterade. Själva det inhägnade markområdet var det centrala och på samma tema nämns i våra landskapslagar från 1300- och 1400-talet bigårdar, humlegårdar, kålgårdar och örtagårdar. De medeltida trädgårdsföreteelserna återföljdes av begreppet –gård (i fornsvenskan –garper eller –gardher) med betydelsen av ett inhägnat markområde. Den

medeltida trädgården får därför snarare ses som ett begrepp som omfattar all trädgårdsodling under medeltiden. Utifrån landskapslagarna kan man dela in den medeltida trädgårdsodlingen i olika trädgårdstyper som trä(d)gården (fruktträd), örtagården (krydd- och läkeväxter, blommor), kålgården (kål, ärter, bönor m.fl. köksväxter) och humlegården. Än så länge har vi inga skriftliga källor eller arkeologiska spår som kan berätta hur de medeltida trädgårdarna i vårt land såg ut eller vad där odlades mer i detalj. Det som är känt är att klosterväsendet inom många områden var kulturbärare och kulturspridare och så även inom trädgårdsområdet. Munkarna tog t.ex. med sig kunskap om ympningsteknik, förutsättningen för att kunna förädla fram nya fruktsorter. Inom klosteranläggningarna skulle alla de odlingar finnas som behövdes för att munkarna skulle kunna tillgodose sitt och sina besökares behov av mat, dryck och läkemedel. Nydala kloster, som 1143

grundades av franska cisterciensermunkar, var tillsammans med Alvastra Sveriges tidigaste munkkloster. Här har med största sannolikhet funnits trädgårdar med influenser från kontinenten, men anpassade till det nordiska klimatet.

Jakten efter spår

När man söker efter information så finns det en tydlig skillnad mellan de medeltida trädgårdarna och senare tiders anläggningar. Skillnaden är framförallt bristen på bevarat material och konkreta trädgårdslämningar. För att kunna föreställa sig och beskriva den medeltida trädgården blir man tvungen att hämta information från många olika bildliga och litterära källor då inget dokument ensamt kan ge en klar bild av hur dessa trädgårdar verkligen såg ut. För rent fysiska spår blir man hänvisad till arkeologiska studier och förekomsten av s.k. växtrelikter på platsen för en medeltida anläggning. Från andra hälften av 1300-talet har vi Heliga Birgittas föreskrifter till sin väpnare och trädgårdsmästare Johan Päterson inför anläggandet av Vadstena kloster. Därifrån känner vi till att det till klostret bl.a. hörde äppelgårdar. När Gustav Vasa 1527 drog in landets klosterjord till staten lades flertalet kloster i ruiner och så även på Nydala. Klosterträdgårdarna förföll och försvann, men med hjälp av de trädgårdsarkeologiska utgrävningarna som utförs på Nydala hoppas man hitta spår av klostrets trädgårdsodling. Det handlar i så fall framförallt om att hitta fröer och pollen som i sin tur kan berätta om vilka växter som fanns på platsen.

Envisa växter

Förutom rena arkeologiska spår så talar man ibland om s.k. reliktväxter. Det är arter som lyckas etablera sig och stanna kvar på en plats under lång tid och som genom sin närvaro kan berätta om en tidigare odling som försvunnit. Ett exempel är snölockan eller klosterliljan som frodas vid Vadstena kloster och som troligtvis kom dit under medeltiden och som lyckats hållas sig kvar genom århundradena. På Nydala växer idag skelört (*Chelidonium majus*) och akleja (*Aquilegia vulgaris*), möjliga reliktväxter som kanske kan ha kommit till platsen med munkarna.

Källor:

- Lundquist, K., *Något om begreppet trädgård och dess förändrade innebörd*, Nordisk Arkitekturforskning, 1997:4.
- Lundquist, K., *Trädgårdsväxternas historia i Sverige, Bidrag till kännedomen om begreppet trädgård och om trädgårdsväxternas historia i Sverige*, Rapport 00:1, Institutionen för landskapsplanering Alnarp 2000.
- Flinck, M., *Tusen år i trädgården*, Värnamo 1994.